

Oorlogen en hun voorspel

Door de schoten die op 28 Juni 1914 in Serajevo werden afgevuurd en een koningspaar het leven kostte, scheen de wereld wel van zekerheid beroofd, en nooit weer dezelfde te zijn. Het was steeds een wirwar van oorlogen en gebeurtenissen. Denk maar aan de grote wereldbrand ten gevolge van die koningsmoord (oorlog 1914-1918). De rassenhaat, toen in 1930 in Duitsland de Joden al als uitschot werden gezien. Men was er toen al op uit om hun het leven zoveel mogelijk onmogelijk te maken en hen uit de samenleving te stoten. Overal in Europa rommelde het. Er dreigde oorlog en overal waren onlusten, zoals in Spanje waar de burgeroorlog enige jaren duurde. Wat reageerde de wereld met afschuw, toen de legers van Haile Selassie van Ethiopië, Abessinië onder de voet liepen.

In navolging met wat in Duitsland gebeurde, begonnen de Nationaal Socialisten in ons land zich ook danig te roeren, en belegden overal vergaderingen. Ze hadden in deze de wind wel mee dankzij de crisisjaren. Ze beloofden de boeren en de arbeiders gouden bergen.

In Raalte was ook zo'n vergadering belegd in zaal Woolderink aan de Stationstraat. Moatmans Johan (Joh. Marsman) en ik zijn daar nog naar toe geweest. Er was toen een hele ophef over die De Jager, die zo geweldig sprak (of schreeuwde misschien), dat hij een keer op een vergadering van zijn stokje ging. De Katholieken mochten van hun Kerk dergelijke vergaderingen niet bijwonen, maar wij zagen toch nog wel een enkele bekende naar binnen glippen.

In Duitsland lag de naam van Hitler op bijna ieders lippen. In 1939 liep het grootste deel der bevolking als een kudde schapen achter hun schreeuwende leider aan. Dat er wat broeide, was duidelijk te horen aan de uitspraak van Hitler: "Eerst kanonnen dan boter." Ik meen dat het was toen Duitsland Bohemen en Moravië binnenviel, en vele kleinere landen een dergelijke inval vreesden, dat Chamberlain (Engeland) persoonlijk naar Hitler reisde om te proberen de vrede te bewaren. Dit scheen ook te lukken. Maar het woord van Hitler was van nul en generlei waarde, want in Augustus 1939 vielen de Duitse

Het vormen van voorraden In tijden van nood

21 Juni 1938

Ten behoeve van mensch en dier.

Het antwoord van de ministers van economische zaken en van defensie op de vragen van het Tweede Kamerlid, den heer Bierema (lib.), betreffende het vormen van voorraden voor de voeding van mensch en dier ten behoeve van de defensie luidt als volgt:

Het is juist, dat de regeering een regeling voorbereidt, waarbij belangrijke grondstoffen voor de voeding van mensch en dier bij den importhandel in permanenten opslag worden aangehouden, zoodat in tijden van mobilisatie of oorlog de overheid bij staking der aanvoeren op deze voorraden zal kunnen rekenen.

Het ligt in de bedoeling de noodzakelijke kosten af te wentelen op hen, in wier belang de voorraden worden aangelegd, d.w.z. voor zoover het broodtarwe betreft op den broodverbruiker en wat veevoeder aangaat op den veehouder. Welk systeem van uitvoering ten slotte gekozen zal worden, is nog niet beslist.

troepen Polen binnen. Engeland en Frankrijk verklaarden toen de oorlog aan Duitsland.

In ons land luiden de klokken dat het leger werd gemobiliseerd, evenals in België en meerdere landen. Iedereen vroeg zich angstig af, wat er nu zou gebeuren.

Anton Haverslag en Joh. Haverslag moesten, als zo velen, onder de wapenen.

Wij moesten de volgende dag al met het paard naar Raalte, want ons leger vorderde paarden, voornamelijk zware belgen. Wij gingen al vroeg op pad. Ik weet nog dat wij bij Lents Joapik waren, dat de zon opging en wij ons afvroegen, wat de dag van vandaag ons brengen zou.

Alles bleef nog rustig, maar wel werd er heel wat gehamsterd, en van alles ingeslagen.

Al spoedig meende de regering hier te moeten ingrijpen. Er werd overal beslag opgelegd, en er volgde de distributie door middel van bonkaarten, die aan de hand van stamkaarten werden uitgereikt. Sommige van die bonkaarten

waren nog tot 1950 in gebruik.

BONKAART DISTRIBUTIE										Naam	
VLEESCH										Adres	
										Gemeente	
VLEESCH 17 ZEVEN TIEN	VLEESCH 17 ZEVEN TIEN	WORST 17 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 18 ACHT TIEN	VLEESCH 18 ACHT TIEN	VLEESCH 19 NEGEN TIEN	VLEESCH 19 NEGEN TIEN	WORST 19 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 20 TWINTIG	VLEESCH 20 TWINTIG		
VLEESCH 13 DERTIEN	VLEESCH 13 DERTIEN	WORST 13 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 14 VEERTIEN	VLEESCH 14 VEERTIEN	VLEESCH 15 VIJFTIEN	VLEESCH 15 VIJFTIEN	WORST 15 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 16 ZESTIEN	VLEESCH 16 ZESTIEN		
VLEESCH 09 NEGEN	VLEESCH 09 NEGEN	WORST 09 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 10 TIEN	VLEESCH 10 TIEN	VLEESCH 11 ELF	VLEESCH 11 ELF	WORST 11 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 12 TWAALF	VLEESCH 12 TWAALF		
VLEESCH 05 VIJF	VLEESCH 05 VIJF	WORST 05 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 06 ZES	VLEESCH 06 ZES	VLEESCH 07 ZEVEN	VLEESCH 07 ZEVEN	WORST 07 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 08 ACHT	VLEESCH 08 ACHT		
VLEESCH 01 EEN	VLEESCH 01 EEN	WORST 01 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 02 TWEË	VLEESCH 02 TWEË	VLEESCH 03 DRIE	VLEESCH 03 DRIE	WORST 03 VLEESCH- WAREN	VLEESCH 04 VIER	VLEESCH 04 VIER		

Er werden controleurs aangesteld, die geregeld de boer opgingen. Bij het dorsen was ook een controleur aanwezig.

Ook werd "Het bedrijfsschap voor vee en vleesch" ingesteld en kregen de boeren een veeboekje, waarin alle vee en varkens stonden geregistreerd en ook de paarden en schapen.

De veehouders werden gerekend tot de zelfverzorgers en mochten melk gebruiken, en een varken mesten voor huisslacting.

In Duitsland ging de bewapening in snel tempo door, alsook de verscherpte maatregelen tegen de Joden. In October mochten de Joden al niet meer in de rij staan voor brood, en ook moesten ze de zogenaamde Jodenster dragen. Al wie in verzet durfde te komen tegen het naziregime, werd in een kamp opgesloten. Joodse pakhuizen werden leeggehaald. De Joden werden gedwongen de inhoud op auto's te laden.

Hier ging alles schijnbaar rustig verder en dacht men dat het de oorlog niet zo'n vaart zou lopen. Wel werden overal langs de IJssel en andere waterwegen bunkers gebouwd. De boeren en boerenzoons, die onder de wapenen waren, kregen geregeld landbouwverlof. Wel werden van tijd tot tijd de verloven ingetrokken. Vooral toen begin November 1939 er sterke aanwijzingen waren, dat Duitsland plannen had om België en Nederland binnen te vallen, en wel op zondagmorgen 12 November bij het aanbreken van de dag. De gevreesde zondagmorgen brak aan, maar geen invasie. Het Duitse spionagewezen in ons land werd steeds groter. Dit was al enige jaren aan de gang. Zo herinner ik mij nog goed, dat er voor de oorlog een Duitse reiziger kwam langs de boeren, om zeisen, zichten en andere landbouwgereedschappen te verkopen voor een Duitse firma. Sommigen zeiden reeds dat deze spioneerde, maar wij geloofden dit niet, maar later bleek dit maar al te waar te zijn.

Hitler werd in januari 1933 door de toenmalige rijkspresident van de Weimarrepubliek, Paul von Hindenburg, met tegenzin benoemd tot Rijkskanselier. Na de dood van von Hindenburg In 1934 benoemt Hitler zichzelf tot Rijkskanselier en Rijkspresident van het Duitse Rijk. In 1933 verklaart Hitler nog, dat het Duitse volk er niet aan denkt een inval te doen, in welk land dan ook.

In 1935 verovert Italië, waar Mussolini aan de macht was gekomen, Abessinië.

Hitler verklaart in 1935 het verdrag van Versailles niet meer te erkennen. Dit verdrag was in 1919 na de kapitulatie van Duitsland, door Van Hindenburg getekend.

In 1937 en 1938 breidde de militaire macht van Duitsland en Italië zich geweldig uit. Eerder was de Volkenbond opgericht. Velen meenden, dat hierdoor voorgoed aan de oorlogen een einde was gekomen, maar ze werd door die landen compleet genegeerd.

In 1939 werden veel Hollandse uniformen van leger en politie en spoorwegpersoneel naar Duitsland gesmokkeld. Natuurlijk om bij een invasie op een heel gemene manier tesamen met de zogenaamde vijfde colonne (N.S.B.-ers en landverraders) het Hollandse leger in de rug aan te vallen, en zo verwarring te stichten.

Verschillende personen, die als staatsgevaarlijk werden beschouwd werden opgesloten. Die hebben later heel wat ellende veroorzaakt.

Algemeen was het bekend dat Duitsland streefde naar het heroveren van zijn koloniën. Italië richtte zijn begerige ogen op de Griekse Archipel. Japan zocht gebiedsuitbreiding in Mongolië en China.

Intussen was het jaar 1940 aangebroken, het jaar dat voor Nederland en verschillende andere landen het begin zou zijn van vijf jaren oorlogsellende. De spanning nam voortdurend toe. Zo werd op 19 April de staat van beleg afgekondigd in ons land. De Duitse troepenconcentraties langs de Nederlandse en Belgische grens namen een niet te miskennen omvang aan. De Nederlandse geheime dienst meldde vanuit Berlijn op de avond van de negende Mei slechts deze woorden: "Morgenvroeg bij het krieken van de dag. Houdt stand!"

Van dit alles was ons toen nog niets bekend. Johan Haverslag (Holterbroek) en Gerritje Klumpers (Huusken) trouwden die dag en daar zijn wij 's avonds nog naartoe geweest. Toen wij terugkwamen op die avond van de negende Mei was alles zo rustig als een avond in Mei maar kan zijn.

Op de morgen van de tiende Mei 1940 werden wij 's morgens al vroeg gewekt door vliegtuiggeronk. Daar schonken wij eerst niet zoveel aandacht aan, want dit gebeurde wel eens meer. Het gebeurde meermalen, dat de neutraliteit van ons land werd geschonden door buitenlandse verkenningsvliegtuigen. Maar dit keer was het zo hevig, dat ik eens ging kijken. Ik zag formatie na formatie op grote hoogte in westelijke richting overvliegen en was het duidelijk dat het oorlog was. Ik weet nog precies waar ik stond, toen ik ze blinkend in de morgenzon zag wegtrekken.

Overall in de verte kon men het afweergeschut horen, en langs de wegen de dynamietladingen horen ontploffen, waarmee men zware bommen op de weg liet vallen. Na het melken ben ik naar Marinusoom gegaan, die had toen al radio. Koningin Wilhelmina sprak juist een boodschap tot het Nederlandse volk, over de laaghartige manier waarop ons land zonder oorlogsverklaring was aangevallen, evenals België. Ze moedigde het volk aan het hoofd koel te houden, en zei dat het leger met Gods hulp hoopte de vijand te weerstaan.

De hele dag bleef het hier nog rustig. Later op de dag zagen wij een enkele Duitse legerauto. Van ons werk kwam die dag niets, wij leefden teveel in spanning. Op de weg was geen verkeer en ook de melkboer kwam de melk niet ophalen.

Later hoorden wij dat vanaf drie uur in de morgen de Duitse troepen de grens hadden overschreden, ondanks de plechtige belofte, dat de neutraliteit van ons land zou worden geëerbiedigd. Het was ook dan ook geen wonder dat H.M. de Koningin een vlammend protest uitte tegen deze ongehoorde schending van vetrouwen en van fatsoen in het verkeer tussen beschaafde staten. Overall werd felle strijd gevoerd. Op de Grebbeberg, waar zo vele jonge mannen het leven lieten, in Rhenen, in Rotterdam en in de linies langs de IJssel en de Maas.

In de morgen waren er al aanvallen op Huize Den Bosch waar de Koninklijke familie vertoefde. Zij vertrokken naar het paleis aan het Noordeinde.

Ook hier bleek het allesbehalve veilig te zijn. Er klonken rondom de paleistuinen schoten uit de huizen door de verraderlijke vijfde colonne.

Op Pinksterzondag 12 Mei ben ik nog naar de kerk geweest, en was het hier opmerkelijk rustig en stil. De gesprekken gingen natuurlijk enkel over de oorlog. Dat de Pinksterdagen zo wreed verstoord werden. De onzekerheid over het lot van de jonge mannen die onder de wapenen waren. Zondagavond 8 uur vertrok de Koninklijke familie in een gepantserde auto naar de haven van Hoek van Holland, waar een Engelse torpedobootjager gereed lag, die naar Engeland bracht. Later vertrokken ze naar Canada. Het vliegveld Waalhaven was het eerste door de Duitse parachutisten bezette vliegveld. Vandaaruit begon de aanval op Rotterdam.

De regering vertrekt naar Engeland om vandaar uit de strijd voort te zetten.

Op dinsdag 14 Mei vindt de opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, generaal Winkelman, na het meedogenloze bombarderen van Rotterdam het onverantwoordelijk de strijd langer voort te zetten en tekent diezelfde avond de voorwaarden der capitulatie. Alleen in Zeeland wordt de strijd nog voortgezet. De hele Nederlandse Land- en Zeemacht wordt als krijgsgevangen beschouwd en ontwapend, maar veel wapens en munitie worden in grote verbittering tegen de vijand vernietigd.

Vele gevangenen worden naar Duitsland vervoerd, vanwaar zij begin Juni weer terugkeren. Van vele jonge mannen kwam al spoedig bericht dat ze zich in goede welstand bevonden, zoals ook van Joh. Haverslag. Van Anton Haverslag kwam de eerste tijd maar geen bericht. Daarom ben ik maar naar het postkantoor gegaan. Er lagen twee brieven, een van hemzelf en een van Ds. Visser uit Vorden, die ook van iemand had gehoord dat het met Anton goed ging. Ik heb nooit een mooier bericht gebracht aan Marie, als die keer.

Maar wij denken ook aan hen die van het Rode Kruis de droeve tijding kregen van het sneuvelen van een der dierbaren.

Vele jonge mannen komen pas veel later terug, zoals Gert Jan Stoevenbeld na omzwervingen door Frankrijk en België.

Intussen stormen de Duitse colonnes van verovering naar verovering en van de ene vijand naar de andere. België capituleert twee weken na Nederland. Op 17 Juni ook Frankrijk en lijkt de Duitse opmars niet te keren.

Seys Inquart wordt benoemd tot Rijksminister der Nederlanden en ir. A. A. Mussert is de leider der N.S.B. Veel goederen komen op de bon, omdat Duitsland zo liefdevol zorgt dat (de overschotten) die anders vernietigd moesten worden, naar Duitsland worden vervoerd. Zulke vleiende uitlatingen kon men toen lezen in de kranten, die onder de Duitse censuur stonden.

De textiel kwam op de bon. Men kreeg 100 punten per persoon per jaar toegewezen. Tabak, brandstoffen en fietsbanden kwamen ook op de bon. We behielpen wij ons met stootbanden (van rubber). Velen gingen over tot de eigen teelt van tabak en werden de tabaksbonnen verruild of verkocht. Al spoedig kwam er een paardenvordering van de bezetter. Ons paard werd niet gevorderd, wel stegen de prijzen geweldig, doordat velen weer een nieuw paard moesten aanschaffen. Ook moesten de paarden voorzien zijn van een identiteitsbewijs, waarop alle kentekenen en bijzonderheden, alsmede het geslacht waren vermeld.

Ieder persoon boven de leeftijd van vijftien jaar moest voorzien zijn van een persoonsbewijs, waarop de vingerafdrukken van de betreffende persoon waren geplaatst, en ook een goed gelijkende foto.

Er werd een landbouwcrisisorganisatie opgericht. De boeren kregen een verplichte veelevering opgelegd. De controle werd strenger, en werden er controleurs aangesteld die de hand aan de goede navolging moesten houden.

Wij werden verplicht een aantal eieren te leveren en wel 25 eieren per kip van Maart tot Juni. Men mocht niet meer dan 15 kippen aanhouden.

Er werden op verscheidene plaatsen de klokken uit de torens gehaald, om als oorlogsmateriaal te worden gebruikt, ook de klok uit onze kerk.

Toen de Duitse soldaten in ons land kwamen zongen zij: "Wir fahren, ja wir fahren gegen England." Hitler bereidde een landing voor in Engeland. Zo ver is het niet gekomen, wel lieten ze veel bommen vallen op de Engelse steden, maar dit werd later minder. Vooral toen Rusland bij de oorlog betrokken raakte. De door de Duitsers gecontroleerde kranten schreven: "Duitsland wint aan alle fronten."

Jonge mensen werden voor de arbeidsdienst in Duitsland ingezet. Om dit te ontlopen gingen vele van dezen onderduiken, vooral op het platteland.

In het najaar van 1940 begon de Jodendeportatie en werden er al velen weggevoerd, om nooit terug te keren. Dit wekte overal een storm van verontwaardiging. In Februari brak in Amsterdam een grote staking uit als protest tegen de Jodenvervolging. Deze werd hardhandig onderdrukt, en dit wekte veel verbittering. De ondergrondsen werden steeds meer actief. Men hoorde steeds meer van sabotage, wat weer beantwoord werd met vergeldingsmaatregelen door de bezetter. Wij werden verplicht om een zeker percentage van het grasland te scheuren, om er rogge, haver of aardappels te verbouwen. Ik weet

nog dat in de mobilisatie 1914-1918 de regering dit niet verplichtte, maar dat men toen een scheurpremie gaf. Dit scheuren van grasland was toen iets nieuws. Het beviel de boeren toen best, want men kreeg toen zonder bemesting een beste opbrengst benevens de premie. Maar in de oorlog van 1940 was er ook geen kunstmest te krijgen. De grond raakte op het laatst uitgeput. Doordat de oppervlakte gras kleiner werd, kon men ook minder vee houden.

Omdat de broodvoorziening steeds minder werd, moesten wij weer net als in de mobilisatie 1914-1918 aan de roggepap. We gingen weer karnen in de melkbus en werd er weleens een pondje boter verruild voor stopgaren of een fietsband. Er kwamen geregeld mensen uit de stad melk halen, en die hadden ook weleens een snipsnoaderi'je (kleinigheid) bij zich om te verruilen. Ook moest men lood, tin, nikkel en koper in leveren, maar de meeste mensen lieten dit wel onderduiken. De bronzen cent werd ingetrokken en het zilvergeld uit omloop gehaald.

SEIZOEN 1949/1950 **N° 159050** *

Groep A

AANHOUDINGSBEWIJS VOOR EEN VARKEN, BESTEMD VOOR HUISSLACHTING

De geldigheid van dit bewijs vervalt uiterlijk op 31 Maart 1950

Verstrekt aan: Frank

Reg.No.: 08538 Distr.No.: 159050

Wonende: 257 (adres) Heeten (woonplaats)

Kenmerken van het varken:

Big / oude zélg *) met een levend gewicht van: 40 kg.

Afgegeven de 6-9 1949

*) Doorhalen hetgeen niet terzake is.

Namens het Bedrijfschap voor Vee en Vlees,
(Voor) de Provinciale Voedselcommissaris voor:

[Handtekening]
(handtekening)

N.B. Deze vergunning moet zorgvuldig worden bewaard en op eerste aanvraag worden getoond aan die ambtenaren, die ingevolge art. 26 van het Besluit berechtiging economische delicten belast zijn met het opsporen van overtreddingen bij dit besluit strafbaar gesteld. Bij sterfte of noodslachting van het varken moet deze vergunning binnen 3 weken bij de P.B.H. ingeleverd worden met overlegging van een destructiebewijs, resp. noodslachtings-afrekening. Voordat tot slachten van dit varken mag worden overgegaan, dient hiervoor een MACTIGING door de Provinciale Voedselcommissaris te zijn verleend. Deze machtiging wordt eerst verleend, nadat de betrokkene het nevenvermelde varken ten minste 3 maanden op eigen bedrijf heeft aangehouden. Het aanvragen van de machtiging tot het slachten van bovengenoemd varken geschiedt door deze vergunning, aan ommezijde ingevuld, in te leveren bij de P.B.H. De machtiging kan door de P.B.H. worden uitgereikt tegen betaling van f 2,35.

Aantekeningen bij bedrijfscontrole:

.....

.....

.....

MODEL VAVH/N A.L. 33578 - '48

We kregen een vergunning tot het aanhouden van een varken voor huisslachting, maar dan moest men er ook een mesten om af te leveren. En die hebben wij toen afgeleverd bij de firma Bakhuis in Olst, maar daar waren er zoveel die een varken afleverden, dat wij bijna een halve dag moesten wachten. Ik weet nog dat Gait Vosman uit Heeten er ook was en die zei toen nog: "De varkens mut er allemaal onschuldig noa too." Hij bedoelde dat ze lang niet vet waren.

Ook waren wij toen verplicht om een oppervlakte koolzaad te verbouwen, wat hier voor deze streek iets geheel nieuws was, en die werd zo op het land gedorst, waarbij ook een controleur aanwezig was. Maar wij hebben nog wel iets achterover gedrukt, en er olie van laten slaan. Het andere zaad heb ik weggebracht met Ella (paard) en dit moest naar de Beltmolen in Holten. Ik had schrik genoeg dat ik met de vracht niet tegen de Belt opkwam, maar het lukte.

Huisslachtingsmachtiging voor een varken

N° 124745

De Provinciaal Voedselcommissaris voor Overijssel, kennis genomen hebbende van de verklaringen in de betreffende aanvraag tot slachten, verleent aan:

(naam) St. H. H. H. H., te 5-2-50
registr. n° 321538 districtsno. 101, machtiging tot
het slachten van een varken, op (datum) 2-5-45
te (uur) 1

Voor den Prov. Voedselcommissaris,
de Plaatselijke Bureauhouder

Kosten dezes
bedragen f 2.25

(Handtekening)
....., den 2-5-45 1945

In te vullen door den vertegenwoordiger van den Voedselcommissaris

Bovenvermeld varken, op den (datum) 2-5-45 1945 In huiss-

slachting geslacht, woog 55 kg (in cijfers) kg

55 kg (in letters) kg

Het vleesch werd gemerkt met stempel H.S.L.

Van bovengenoemd geslacht gewicht werd kg vleesch

ingeleverd bij den P. T. C.

via den blokelder te

Met het vastgestelde gewicht accoord. De vertegenwoordiger van den Prov.

Het haar, afkomstig van bovenvermeld Voedselcommissaris voor Overijssel

varken is verzameld en ingeleverd bij (handtekening)

Handtekening veehouder Plaats 5-2-50

datum 2-5-45

BESTEMD VOOR DEN GEREgistREERDE P.V.C. 69

60.000 25-10-45

Belangrijk

De huisslachting mag niet anders plaatsvinden, dan onder toezicht van een vertegenwoordiger van den Provinciaal Voedselcommissaris, tenzij de slachting wordt uitgevoerd, door een erkenden huisslachter.

Indien met de door den vertegenwoordiger van den Provinciaal Voedselcommissaris, uit te oefenen controle, langer dan een half uur gemoeid is, wordt voor ieder half uur meer f 0,25 in rekening gebracht, aan den geadresseerde.

De geregistreerde moet zorg dragen voor een deugdelijk weeginstrument.

Alle haar, afkomstig van geslachte varkens, moet verzameld en bij een erkenden huisslachter ingeleverd worden. Deze machtiging moet aan den vertegenwoordiger van den Provinciaal Voedsel-commissaris afgegeven worden.

Nog iets over de Weerafdeling (W.A.). Dit was een uit de N.S.B. samengesteld politiecorps. Deze zogenaamde zwarte hemden traden zeer wreed en onbarmhartig op. Zo was in Amsterdam iemand door de W.A. mishandeld, omdat hij, langs bedoelde W.A.-man lopend, een krachtige wind had gelaten. De W.A.-man had dit gezien als een belediging van de uniform van de W. A. en had de man mishandeld. Het gerechtshof sprak de W.A.-man vrij.

In 1941 vielen de Duitse troepen Rusland binnen en veroverden grote gebieden. Het scheen wel dat de Russen dezelfde tactiek toepasten als met de legers van Napoleon, waarbij zovelen een jammerlijke dood vonden in de oneindige steppen van Rusland. De winters in de oorlog waren zeer streng, wat hier ook al veel ellende meebracht om de reden, dat men zeer weinig brandstoffen kreeg toegewezen. Wij hadden hier nog hout genoeg, maar in de steden was het treurig en werd er zelfs huisraad opgestookt, en men trok de bossen in om wat hout te bemachtigen. De zwarte handel begon welig te tieren, al werd daar streng tegen opgetreden.

Er werden telkens razzia's gehouden om de mannen zonder geldig Ausweis naar Duitsland te voeren voor de arbeidsinzet. Dit Ausweis kreeg iedereen die hier onmisbaar was. De boeren kregen het nog tamelijk gemakkelijk.

Es wird hierdurch für die Zwecke des Arbeitseinsatzes bestätigt, dass der

H. Schmitz

Personausweis Nr. *R1* [Nr. *006038*], geboren am *7/1-1906*,
 wohnhaft *Heiden T. 150*
 in der Landwirtschaft/einem landwirtschaftlichen Hilfsbetrieb
 (Nichtzutreffendes zu streichen)
 seit *Vom 31/3-42* tätig ist.
 Ausstellungsort *Heiden*, den *20/4* 1943.

der P. B. H. (Örtlicher *Bureauhalter*) des Prov. Voedselcommissaris,
H. Pootenraast *G. J. J. J. J.*

L № 270316

AUSWEIS

gemäss den Richtlinien für das Freistellungsverfahren der Hauptabteilung Ernährung und Landwirtschaft beim Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete

Stempel:

Later moesten er velen werken voor de TODT om schuilkelders te maken, en velen moesten, evenals in België en Frankrijk, werken aan de Atlantik Wal. Men verwachtte een invasie van de Engelse en Amerikaanse troepen vanuit zee. Amerika was inmiddels ook in oorlog met Duitsland geraakt.

En zo vormden Rusland, Amerika, China en Engeland een blok van weerstand, waarop later de as-mogendheden, Duitsland, Italië en Japan zich te pletter zouden lopen. Overall kwam gebrek aan, en veel van vroeger deed weer dienst. Wij verbouwden weer huttentut voor bezems, want die kon je ook niet meer krijgen, evenals klompen. Die kon je nog weleens zwart krijgen. Wij haalden ze soms van Rietman, op de Borkeld achter Holten. We brachten weleens een stuk wilgenhout voor klompen naar Velderman in Bathmen. Schoenen waren niet meer te krijgen, want het leer was allemaal bestemd voor de Wehrmacht.

Ze kwamen vanuit het Westen eten halen. Bij ons kwamen er geregeld mensen uit Woerden, Uittenbogaard genaamd, en uit Deventer de Lindebooms. Die uit Woerden bleven altijd een nacht over. Later na de oorlog zijn ze er nog weer geweest, met de auto van een Joodse familie die bij hen een paar jaar was ondergedoken.

Het waren verschrikkelijke moeilijke jaren, vooral voor de mensen in het Westen. Toen op die zondag in September 1944 de hele lucht gevuld was met het gebrom van vliegtuigen, dachten allen dat de bevrijding aangebroken was. Helaas bracht de landing bij Arnhem de geallieerden niet het beoogde doel. Wel wisten wij dat de bevrijding in zicht was, want na de landing in Normandië rukten de geallieerden in snel tempo op. Maar helaas, de strenge winter van 1945 zou nog veel ellende brengen, want Duitsland die overall werd teruggeslagen, moest steeds meer uit de bezette gebieden halen. Na de aanvankelijke successen in Rusland werd Duitsland na de zware strijd in Stalingrad hier ook weer teruggedreven, evenals aan de andere fronten. Er werden vanuit Engeland zware luchtaanvallen op de Duitse steden gedaan, waarbij ontzettend veel werd vernield, en onschuldige mensen hun leven verloren.

*Ach waren alle mensen wijs,
 en deden daarbij wel,
 de aarde was voor hen een paradijs,
 nu is ze meest een hel.*

Hieraan moesten wij wel denken als wij denken aan de oorlogsjaren. Als wij dan 's avonds in bed lagen, dan zo tegen tien, elf uur kwamen de eerste formaties zware Engelse en Amerikaanse bommenwerpers overvliegen. Het gedreun was zo zwaar, dit is werkelijk waar, dat het deksel van de ketel die op het fornuis stond, rammelde op de

ketel. Als ik het zelf niet had gehoord zou ik het niet geloven. Tegen twaalf uur, half een kwamen ze weer terug en gingen wij weer het bed uit. Dit was wel nodig, want telkens werden er bommenwerpers door afweergeschut of Duitse straaljagers neergehaald. Zo was ik op een nacht buiten, boven was het een gebrom van vliegtuigen, toen plotseling, heel hoog, ze begonnen te schieten. Ik zag weldra dat er een aangeschoten was en naar beneden kwam, brandend als een fakkel. Ik naar binnen. Jet en Janna kwamen met de kinderen aanlopen en de anderen waren ook uit bed. Telkens kon je horen dat er iets viel en het was een geraas van jewelste. Toen werd het stil en wij naar buiten, er lag iets in Holterbroeks weide, vlak aan de weg. Later toen het branden minder werd, wilden wij er naar toe, maar toen waren er de zwarthemden van Bathmen er en die joegen de mensen weg.

De volgende dag bleek dat het een vleugel was. De machine zelf lag bij Venneman een klein eindje voor de deur. Het was daar de hele dag zwart van de kijkers, maar er was bewaking bij en men mocht er niet bijkomen. De inzittenden waren allemaal omgekomen en zijn in Raalte begraven.

De ene motor lag bij Aytink in de weide en was door het gewicht een eindje in de grond geslagen. Daar waren ook veel mensen kijken, Jan Bosman was er ook, ik hoor het Jan nog zo zeggen: "Ongetwiefeld, het is een Halifax." Overal lagen de stukken in het rond, blik en andere delen. Bij Reusken kwam later bij het roggemaaien nog een stel wielen voor de dag.

Zo waren wij dan allemaal weer met de schrik vrijgekomen, maar het was een angstige tijd.

De Duitse weermacht heeft later alle wrakstukken opgehaald. We hebben nog een tijdje een paar soldaten in de kost gehad en dit waren wel nette jongens. Later kwamen er nog een paar oudere officieren, om een maaltijd te eten (gebakken aardappels) en die zeiden: "Wir haben de krieg ook niet gewild."

Ook in de Koldeweeshoek kwam een keer een zware bommenwerper neer, bij Bessembinder. Ook hier waren de piloten zwaar verminkt en lagen overal in de omgeving brokstukken.

Later in Nieuw-Heeten, dicht bij het huis van Jurries Johan, kwam op een zondagmiddag na een luchtgevecht, een piloot met de parachute naar beneden in het Heeterveld. Die is wel uit Duitse handen gebleven en ondergedoken, maar de Duitsers kregen hier ook weleens wat van in de gaten, doordat er over gepraat werd. Zo ging het bij Buisweerd, dicht bij de Wippert, waar ze de boerderij in brand hebben gestoken. Zo werden de bezetter en de N.S.B.'ers steeds meer gehaat en gevreesd. Al waren er beslist ook wel onder de laatsten, die gedwongen werden.

Er vielen hier in de omtrek vaak bommen die door de geallieerde piloten noodgedwongen vroegtijdig werden afgeworpen. Meestal zonder schade te veroorzaken, alleen een bomtrechter (gat in de grond) veroorzakend.

Ook waren er wel eens luchtgevechten door jagers. We hebben gezien hoe vier Duitse en geallieerde jagers met elkaar in gevecht raakten. De ene na de andere Duitse jager stortte brandend neer, want de geallieerden waren toen al wel heer en meester in de lucht. Maar het waren angstige ogenblikken die we nooit weer vergeten.

Vaak werden er fietsen gevorderd. De goede fietsen werden meestal verstoep. Met de paard en wagens ging het al evenzo, of men werd gelast om goederen of Duitse soldaten te vervoeren. Het hout was ook veel gevraagd. De dubbele rij bomen in Bromhaarsdiek werd gekapt. De timmerlui moesten ook vaak in opdracht van de Duitse Wehrmacht werken.

Wij hebben toen nog een zware eikeboom en wat wilgen verkocht aan Willem Nijland. Willem en Jan van Beldman (Rensen) hebben ze nog gekapt. Daar was nog bijna een ongeluk mee gebeurd. Toen ze een heel kromme wilg met een staaldraad om wilden trekken, raakte Jan in het staaldraad verward en viel juist toen de boom omviel. Hij raakte eronder maar juist onder de kromming van die boom, die lag met de kromming naar boven en kroop hij er ongedeerd onderuit. Je moet er niet aan denken, als die boom niet krom was geweest of juist aan de andere kant.

Door de geallieerden werd zoveel mogelijk het bedrijfsleven in ons land stilgezet. Ze probeerden ze ook door beschieting uit de lucht het afdorsen van het graan tegen te

gaan. Zo werd een keer Joh. Groteboer (de Buul), toen hij met de dorsmolen bespannen met twee paarden bij de Vale Mars was, door een vliegtuig beschoten en dodelijk getroffen. Hij was juist op weg naar huis. Hij was knecht bij J. Klein Lankhorst. Dit bracht een grote ontsteltenis teweeg. Het was overal gevaarlijk.

Overal werden de treinen beschoten, en wilden ze ook het vervoer van de spoorwegen lamleggen en ook het wegvervoer. Zelfs 's nachts werd geschoten, met lichtkogels.

Dinsdag 26 Sept.
Beste fam.
Ik wil U nog even schrijven
want we weten niet of
jullie wel bericht uit Amers-
foort hebben gehad. Wat vrees-
lijk is dat toef die. We kregen
Woensdag 20 Sept. telefonisch
bericht dat onze Hendrik gewond
was en dat hij een schot in
dijbeen had, dat z'n been gebroken
was en dat het versplinterd
was, dat hij in Baarn in 't Zieken-
huis lag. Toen heeft Baarn die
zelfde middag 't Ziekenhuis in
Baarn opgebeld en hoorden we
dat de toestand redelijk was,
maar dat z'n been geamputeerd
was. En vrijdagmorgen kregen
we het volgende bericht
dat Hendrik Donderdagmiddag
om 3 uur was overleden. En nu
konden we er toch helemaal niet
heen gaan.

Dinsdag 26 Sept.
Beste fam.

Ik wil U nog even
schrijven, want we
weten niet of jullie
wel bericht uit
Amersfoort hebben
gehad. Wat vreeselijk
is dat toch hè. We
kregen woensdag 20
Sept. telefonisch
bericht dat onze
Hendrik gewond was
en dat hij een schot
in zijn dijbeen had,
dat zijn been
gebroken was en dat
het versplinterd was,
dat hij in Baarn in 't
Ziekenhuis lag. Toen
heeft die zelfde
middag 't Ziekenhuis
in Baarn opgebeld en
hoorden we dat de
toestand redelijk
goed was, maar dat
z'n been
geamputeerd was. En
Vrijdagmorgen
kregen we het
ontstellende bericht
dat Hendrik
Donderdagmiddag om
3 uur was overleden.
En nu konden we toch
helemaal niet heen
gaan.

(De hele brief staat in Bijlage 5.)

Dit bericht kregen wij in September 1944, dat onze neef Hendrik Marsman, bij de beschieting van de trein waarop hij machinist was, om het leven was gekomen, het zou de laatste trein zijn waarop hij voorlopig zou rijden want het spoorwegpersoneel zou de volgende dag in staking gaan.

Voor de familie was het een hele slag, maar zij wisten wel dat hij voordien ook dagelijks in gevaar verkeerde. Alle spoorwegpersoneel is toen ondergedoken en alle verkeer lag toen bijna stil.

Het was meen ik in Februari 1945, toen Deventer zo zwaar gebombardeerd werd, dat wij tezamen met nog enkelen uit de buurt naar de Holterberg gingen om dennen te halen.

Die kon men dan door middel van de opzichter tegen ruiling van een stukje spek krijgen. Toen wij teruggingen hadden we eerst nog moeilijkheden met Ella (het paard), die wilde nog wel eens weigeren de vracht te trekken, maar wij kwamen toch de berg weer uit. Toen wij bij Nieuwhof waren stonden wij daar even bij te praten en toen hoorden wij bij Holten dat ze een trein beschoten en dat de afweer in actie kwam. Ik weet nog goed als was het gisteren, dat de granaten over ons heen gierden. Als ik hieraan terugdenk hoe wij toch soms in gevaar waren, wat moesten wij toch dankbaar zijn dat het allemaal zo goed afliep.

Wat is er die laatste winter, die nog vaak de hongerwinter werd genoemd, een ellende geleden, zoals ze kwamen uit het Westen, vaak door dikke sneeuw om een beetje eten te halen. Zo kwamen ze een keer met vier man uit Woerden met de handkar, en ook een paar van de brandweer uit Rotterdam en die bleven dan over. Wat smulden ze in de roggepap, maar ze konden meestal dat eten niet verdragen. Daar hadden ze 's nachts dan weer last mee, maar ze konden het niet laten. Zo'n honger hadden ze. Als wij dan eens aan het dorsen waren dan was het net of ze het aan elkaar doorgaven. Ze kwamen de hele dag door om un fitsken rogge. Wat waren ze hier dan blij mee. De controleurs deden ook wel een oogje dicht, omdat het toch meeste voor de bezetter was.

De loondorsers konden ook geen gasolie of benzine krijgen, maar moesten hun trekkers laten voorzien van een houtgasgenerator. Voor het binden van het stro gebruikten ze papiertouw en dit ging vrij goed.

Zo waren ze bij Slijkhuis een keer aan het dorsen en toen kwam de W.A. in Okkenbroek. De school ging juist de uit en enkele kinderen gingen met haast naar huis. De W.A. kreeg dat in de gaten. Ze volgden die kinderen en kwamen zo bij Slijkhuis, waar ook een paar onderduikers hielpen. Die konden toen niet meer vluchten en ze zijn toen meegenomen naar Bathmen. Toen had zich bij Slijkhuis nog een incident voorgedaan, dat ernstige gevolgen had kunnen hebben. Schotmans Hein (Rodijk) keek een van die kerels strak in het gezicht en die voelde zich bedreigd en werd zo wit als een lijk en trok een revolver, doordat Hein een vork in de handen hield. Schotmans Garrad (Rodijk) stond achter die kerel en die had later gezegd: "As hie e schutten had was e niet levendig weg e kumen."

Doordat Duitsland op alle fronten werd teruggeslagen, werden ze in de bezette gebieden hoe langer hoe scherper, maar ook de ondergrondse werd moediger en pleegde de ene sabotage na de andere, wat weer tot gevolg had dat er steeds vergeldingsmaatregelen kwamen. Menig trouwe Vaderlander moest dit met de dood bekopen. Zo weet ik nog hoe allen verslagen waren, toen wij hoorden dat een politieagent (Avondrood) uit Raalte was opgehaald en spoedig werd doodgeschoten, deze werkte ook in het verzet. Wie weet welke martelingen hij moest doorstaan.

De Duitsers kwamen met een nieuw wapen wat tegen Engeland werd gebruikt en later tegen de geallieerden in Antwerpen.

De V1 (vergeldingswapen no.1) noemden ze die, dit was een soort vliegende bom, voorzien van een straalmotor. Hij kon honderden kilometers afleggen, om dan neer te storten en grote verwoestingen aan te richten. Het was voornamelijk op Londen gericht, waar ze soms 16 uren op een dag luchtalarm hadden. Later werden er boven de zee verscheidene door de Engelse jagers onschadellijk gemaakt. Op de Haarlerberg was ook een V1 startbaan. Wij konden hier goed zien hoe de V1's daar op vaste uren werden gestart, vooral bij avond. Als ze de lucht ingingen, lieten ze eerst een vurige streep na. De projectielen kwamen ook weleens vroegtijdig neer. Zo herinner ik mij dat ik in de nieuwe kamp aan het knollen halen was, dat ik merkte dat er iets misging. Even later hoorde ik een ontploffing. Later hoorden wij dat de V1 dichtbij Luttenberg was neergekomen zonder te ontploffen. Allengs gingen veel nieuwsgierigen eromheen staan, maar tot grote schrik ontplofte de V1 toen alsnog. Er kwamen veel mensen jammerlijk om het leven, ik meen achter in de twintig doden en ook nog enkelen gewond. Op de plek van het ongeluk hebben ze later een gedenkteken opgericht met de namen van de slachtoffers. Het staat aan de weg Haarle - Luttenberg in het bouwland.

In 1944 en 1945 kwamen tot overmaat van ramp heel veel gevallen van difterie voor. Daar waren toen nog niet de middelen tegen als tegenwoordig, en vielen er vele slachtoffers vooral onder kinderen en jongeren.

Bij ons is Janna Jansen, ons nichtje uit Oxe die een paar jaar bij ons is geweest, hieraan na een korte hevige aanval bezweken. Ze was 19 jaar oud.

Verder overleden er Henkie Haverslag, het oudste zoontje van Bertus en Bertha, hij was 6 jaar en ook Jan Gerritsen (de mulder).

Jan Gerritsen en Wim Kerkdijk waren een tijdje te voren opgeroepen voor de arbeidsdienst in Duitsland. Jan Gerritsen heeft toen moeite gedaan om vrijstelling te krijgen, wat hem ook lukte. Wim Kerkdijk moest wel vertrekken naar Duitsland en is na de oorlog behouden teruggekeerd. Jan Gerritsen moest hier vallen door die verraderlijke ziekte.

Het was achter in het jaar 1944 dat acht boeren in Okkenbroek-Lettele, Klijn Velderman, Tuitert, Kloosterboer, Bronsvort (Borgelink), Daggenvoorde (Assink), Welbergen (Sletterink Keurhorst), Flierman (Grote Brander) en Klein Koerkamp (de Bloo) op een zondagvoormiddag aanzegging kregen, dat ze voor de avond de boerderij ontruimd moesten hebben. Dit viel hun allemaal wel bods op de hoed (onverwachts op het lijf). Enkel werden opgehaald uit de kerk in Lettele, want er was geen tijd te verliezen. Het gaf een hele consternatie, maar heel Okkenbroek en omgeving snelde als één man te hulp en kregen ze met hun gezin en vee en have bij familie en vrienden onderdak. We vroegen ons allemaal af wat deze laffe streek weer had te betekenen, maar dit zou naderhand genoeg blijken. Ook elders, zoals op Schoonheten, had eenzelfde evacuatie plaats. De wegen voor en achter genoemde boerderijen werden afgezet en streng bewaakt, en de Duitsers trokken in de leegstaande boerderijen, die ze later in wanordelijke en vervuilde toestand achterlieten. Ze hadden bij sommigen de slieten nog van de balk gehaald en als brandhout gebruikt.

Het was in de winter 1944-1945 dat wij op een morgen wakker werden van een groot lawaai, veel erger dan van een vliegmachine. Toen zagen wij een V1 overvliegen, met een vurige staart er achteraan. Ze kwamen van verschillende startbanen. We begrepen nu ook waarom eerder die boeren moesten vertrekken. We vroegen ons af, wat nu weer, maar men went ook wel een beetje aan gevaar. Maar die dingen zouden nog last genoeg bezorgen, want men hoorde telkens dat er een vroegtijdig neerkwam, en dat zouden wij ook wel spoedig ondervinden.

Het was op een morgen en er lag wat sneeuw. Holdermans (Nijland) Derk Jan was bij ons om wat melk te halen. Wij waren bijna klaar met melken, dat we er een hoorden aankomen razen. Plotseling werd het stil. Toen zagen we hem brandend liggen in de Vlesse (weiland), juist op de grens van onze grond en die van Gert Jan.

Wij dachten niet anders of hij zou ieder ogenblik ontploffen, maar er gebeurde niets. Hij is helemaal uitgebrand. Bij Aytink en Gert Jan waren ze allemaal het huis uitgevlucht, de kinderen in nachtkleren de buurt in.

Op 15 maart viel er een neer in Deventer en richtte daar veel schade aan en vielen er enkele doden.

In Januari 1945 moesten wij als burens (Jet en ik) naar de begrafenis van Jan Gerritsen, het vroer een beetje, en er lag wat sneeuw. Omdat Jan aan een besmettelijke ziekte was gestorven (difterie) waren wij als burens er niet erg happig op om er naar toe te gaan, maar men moet toch de burenplicht doen.

's Morgens om zeven uur waren wij er al en het was nog helemaal donker.

Daar men niet over Assinkbrug mocht, men mocht niet verder dan zowat bij Sletterink, had men toestemming gevraagd en in dit geval gekregen, om door Assinkweide op Borgelink aan te mogen rijden met de begrafenisstoet. Hier was toen nog de weg op Borgelink aan, wel ging er een pad bij Assink langs het huis op Borgelink aan. Daarna ging het door Butersdiek op Lettele aan. We gingen lopen, op de terugweg zijn we met de wagen gekomen.

Het was in die tijd dat Amerika de eerste straaljagers in de strijd bracht, en ik weet nog dat ik op de Hus aan het werk was dat er een overkwam.

Daar de ondergrondsen meer en meer in aktie kwamen en er steeds meer werd gesaboteerd, kwamen er ook meer vergeldingsmaatregelen en begon de bezetter ons land steeds meer uit te knijpen. De boeren moesten prikkeldraad leveren voor oorlogsmateriaal, maar we leverden wel het meest roestige af. Ook moesten wij hooi leveren in Raalte.

De mannen moesten spijkerwacht lopen, omdat men op enkele wegen spijkers had gestrooid om de banden van de Duitse auto's lek te maken. In Raalte hoefde men niet op wacht, maar in Holten en Bathmen en Deventer wel.

Ook werden de zogenaamde greunen (in groen uniform) erg brutaal. De ene vordering en verordening volgde op de andere. Paard en wagen kon men zo kwijt zijn. Sommigen brachten de paarden ver achteraf in een weide, en dan moesten ze maar zien dat ze er een van opvingen. Dat ze brutaal optraden, merkte Gert Jan Stoevenbeld. Toen hij het paard niet wilde afgeven, stond er één met de revolver voor hem. Ook werd ergens een boerenjongen die geen gevolg gaf aan het bevel van de fiets te stappen, zonder pardon neergeschoten.

Met het paard van Stoevenbeld zijn ze niet zo ver gekomen, want dit was wat men noemt een kreng en die is later alleen weer bij huis gekomen.

Het opperbevel van het Nederlandse leger en de geallieerde luchtmacht verspreidden in het laatste oorlogsjaar hier een krantje genaamd "De Vliegende Hollander", waarin de vorderingen van de geallieerden werd bekend gemaakt. Ook verspreidden ze veel van dergelijk materiaal boven Duitsland (zogenaamde pamfletten), waarvan hier ook veel terecht kwam, wellicht ook met de bedoeling voor de hier aanwezige bezetting. Ik heb hier heel wat van verzameld (zie de bijlagen).

Daar men van geallieerde zijde probeerde het hele economische leven stil te leggen, ook in ons land, werd het overal gevaarlijk. In het voorjaar 1945 werden bij de poort (grote viaduct) in Holten enkele melkboeren beschoten, waarbij G.W. Leunk dodelijk werd getroffen, en de Groot gewond. Ja, het was onverantwoord zich met paard en wagen op weg te begeven. De Duitsers hadden ook veel last van de beschietingen en lieten overal langs de weg mangaten graven om in te schuilen.

Op 26 Aug. 1944 zijn H.J. Holterbroek en Gerritje Vosman getrouwd. Ik moest toen met paard en brik met het bruidspaar naar het Gemeentehuis in Schalkhaar. Er vlogen veel bommenwerpers, maar gelukkig is alles goed gegaan. Het was iets mistig die dag. Iedereen werd aangeraden om bij huis, indien men geen kelder had, een schuilkelder te bouwen, om in tijd van gevaar te gebruiken. Meer en meer begonnen de geruchten zich te verspreiden dat de geallieerden vanuit Duitsland ons land binnendrongen en zo de hier aanwezige Duitse troepen insloten. Er werd door de geallieerde luchtmacht, met toestemming van het Duitse opperbevel, in het Westen voedsel gedropt voor de hongerende bevolking.

Op een donkere avond trokken hier de Duitsers langs met de V1's en de startbenodigdheden van het Oostermaat om die elders weer op te stellen, omdat het hun hier te benauwd werd, en kwamen ook de boerderijen weer vrij.

Overal was aan te merken dat de geallieerden nader kwamen. Hier en daar kwamen de kanonnen te staan, zoals in Espelo, want ze waren bij Lochem het Twentekanaal al overgestoken. Het was op de zesde en zevende April dat wij bij oostenwind de kruitdamp konden ruiken en in de verte het geschut hoorden.

Ook konden wij bij avond in het oosten altijd twee zoeklichten zien die steeds dichterbij kwamen. Op zondag acht April werd het hier ook al gevaarlijk, want overal kwamen hier granaten neer.